

Gregor, Miroslav

Obsah a rozsah typového pojmu

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. G, Řada sociálněvědná. 1973, vol. 22, iss. G17, pp. [23]-31

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/111398>

Access Date: 24. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

MIROSLAV GREGOR

OBSAH A ROZSAH TYPOVÉHO POJMU*)

Samozřejmým předpokladem vědecké práce je existence zákonitosti a jejich poznatelnost, tedy alespoň potenciální opakovatelnost jevů. Studium jakéhokoliv jevu vychází přinejmenším z možnosti, že daný jev by se mohl ve své podstatě ještě někdy a někde vyskytnout a jestliže by se vyskytl, bylo by na něm možno pozorovat takové posloupnosti a souvislosti elementárních jevů, jaké konstatujeme u pozorovaného jevu.

Vědecké studium se tedy vždy může chápat jako studium tříd jevů. Může se však stát, že z určité třídy známe reálně jen jeden prvek, případně jeho existenci jen předpokládáme.

Ohraničené a neohraničené množiny jevů

Za určitých situací vznikají množiny jevů, u nichž lze jednoznačně z nějakého hlediska rozhodnout, zda určitý jev do množiny patří či nikoliv. V mineralogii lze jednoznačně stanovit, zda je určitý krystal krystalem soli kamenné, nebo obecněji, zda má vlastnosti krychlové krystalické soustavy. I v biologii je možno určit, zda zvířátko, které přeběhlo přes cestu, je veverka. Třída veverek má patrně jasné hranice. Některé, vhodně stanovené výpovědi o jedné veverce jsou zobecnitelné na celou třídu veverek.

Některé přírodní procesy vedou k vytváření hromadně se vyskytujících jevů, jejichž odlišnosti můžeme z určitého hlediska považovat za zanedbatelné. Hovoříme pak o druhu, druhových znacích. Podobně i v technice lze jednoznačně stanovit znaky třídy zařízení označených např. jako televizor či telefon a definovat druhový pojem.

Při studiu některých množin jevů je možno předpokládat, že lze podle

*) Tento článek nepodává historický přehled ani neusiluje o všestranný pohled na typologickou metodu. Všímá si jen jednoho aspektu této metody. Příkladů použití typologické metody je nespočetné, méně je již pojednání o podstatě vytváření typů. Větší marxistická studie, pokud je autorovi známo, dosud chybí. Zdařilá je práce Devjatkové a Štoffa a oddíl v knize Jadovové.

vlastností prvků jednoznačně stanovit, zda určitý jev do těchto množin patří či nikoliv, že jde o „*ohraničené*“ množiny. Ohraničená množina jevů je pak jasně myšlenkově vyčlenitelná z jevů, které se v něčem prvkům množiny podobají, má zřetelně stanovitelný rozsah. Ze zvoleného hlediska jsou difference mezi prvky množiny zanedbatelně malé proti diferencím mezi kterýmkoliv prvkem z množiny a jevem nepatřícím do množiny. Krystal soli kamenné je tvořen atomy Na a Cl v určitém prostorovém uspořádání. Všechny jiné krystaly či nekrystalické látky jednoznačně nemají tyto vlastnosti. Jsou v nich jiné atomy než chloru a sodíku a jsou jinak prostorově uspořádány.

Ohraničenou množinu jevů je možno označit jako druh jevů a definici prvků množiny jako definici *druhového pojmu*. Množinu, jež splňuje požadavek ohraničenosti jen částečně, označme jako relativně ohraničenou množinu jevů.

Zde je třeba uvést stručnou, důležitou poznámku: množina jevů, kterou máme na mysli, netvoří systém, mezi jednotlivými jevy zahrnutými do množiny nejsou vztahy a procesy, které by nebylo možno z hlediska zkoumání zanedbat. Neení-li možno od vzájemných vztahů abstrahovat, jsou jevy elementy nadřazeného systému a je je nutno studovat z hlediska tohoto systému, který je pro elementární jevy natolik určující, že jeho eliminace vede jen k deformovaným poznatkům.

Otázka, zda i sociologie může pracovat s druhovými pojmy, s pojmy, které mají nejen definicí určený přesný obsah, ale také jednoznačně vymezený rozsah, je velmi důležitá. Většinou se předpokládá, že tomu tak je. Tento předpoklad může však někdy být neoprávněný.

Je nesporné, že lze nalézt zorný úhel, ze kterého i společenské hromadné jevy možno chápat jako druhové jevy. Mohou to být biologické vlastnosti lidí (např. pohlaví, ne však věk), určení daná právním řádem nebo nějakým institucionálním rozhodnutím (voják základní presenční služby, voják v záloze, nevoják; zaměstnanec ČSD, žák ZDS, člen TJ Slávia). Nejen příroda, ale i lidé mají tendenci vytvářet ohraničené množiny jevů.

Model ohraničené množiny jevů však v některých případech nevyhovuje. Pro tuto úvahu není podstatné, zda existují sociologické pojmy, které je možno chápat jako pojmy druhové. Podstatné je to, že je zřejmě řada pojmů, které za druhové pojmy považovat nelze a u nichž nevyhovuje ani model relativně ohraničené množiny. Zde je třeba koncipovat jinou představu — *model neohraničené množiny*.

Modální a limitní forma jevů. Typ

Některé společenské i přírodní faktory působí tedy ve směru vyhranění jevů do jevů druhových. Vnitřní tendence i vnější tlaky reality vedou k tomu, že se některé formy elementů reality, fungujících jako systémy, postupně upevňují, jiné formy, méně životaschopné, slábnou, neprosazují se tak výrazně. Jsou zde jakési okruhy jevů, někdy zcela plynule

přecházející do okolí a jen nejasně oddělené. Podoba těchto jevů má širokou variabilitu. Přece však je možno najít určitou formu, která má nějaké zvláštní postavení.

Představme si jev variující jen v jednom kardinálním (kvantitativním měřitelném) znaku. Předpokládejme, že máme k dispozici dokonalou škálu a že můžeme spolehlivě měřit např. nějaký postoj. Při pokusech s velkým počtem osob určité sociální skupiny zjistíme, že se určitá intenzita (a hodnoty jí blízké) vyskytuje nejčastěji (modus), teoreticky možný extrémně kladný a záporný postoj není zastoupen vůbec.

Pro další úvahu předpokládejme:

1. Existuje jakási psychicky a sociálně podmíněná optimální intenzita postoje.

2. Četnosti osob v blízkosti optimální intenzity postoje jsou maximální.

Verifikace těchto hypotéz přesahuje rámec této úvahy a patrně je v obecné poloze neproveditelná. Důležitost hypotéz je však zřejmá. Pokud budou pro určitý jev přijaty jako východisko, dávají metodu, jak jevy poznávat. První hypotéza říká, že i při vysoké variabilitě existuje logicky konsistentní podoba jevu, jeho vlastní, podstatná kvalita, která není jen průměrem z náhodného seskupení, ale naopak jádrem, od něhož jsou ostatní formy odchylkou. Tuto podstatnou formu je tedy třeba nalézt a studovat.

Druhá hypotéza má vlastní smysl, nevyplývá z první. K oné vlastní podobě, ke kvalitě jevu, se můžeme přiblížit studiem té formy jevu, která má největší četnost, studiem modu. Modální forma jevu by tedy byla prvním východiskem k jeho charakterizování.¹

Při sledování jednoho znaku, jedné vlastnosti, je snad ještě důležitější charakteristika extrémů než poloha modu. Právě definováním mezních kladných a záporných forem sledovaného postoje je popsateľný rozměr, na němž leží i jeho modální forma. Mezní podoby zakotvují dimenzi přesněji a názorněji než obecnější definice, která z nich nevychází. Druhým východiskem pro charakterizování některých jevů jsou tedy jejich mezní, limitní formy.² Jsou přirozeně snadno představitelná tak asymetrická rozložení, že některá z extrémních forem jevu je současně formou modální.

Ohraničenou množinu jevů tvoří jevu natolik homogenní, že je možno jejich variabilitu z určitého hlediska zanedbat a charakterizovat souhrn podstatných vlastností všech jevů dané třídy druhovým pojmem. U neohraničené množiny není tento postup možný. Variabilita je tak velká,

¹ U kardinálních znaků by bylo ovšem možno uvažovat i o jejich středních hodnotách, o některém druhu průměru či o mediánu. Nominální proměnné jsou však omezeny jen na modus. Další výhodou modu je možnost zachytit i průběh rozložení s několika lokálními maximy.

² Z formálního hlediska je možno považovat za limitní, mezní i modální formu jevu. Pro modus není nutné, aby v souboru pokusných osob byla některá, která má přesně modální postoj. Modální hodnota kardinálního znaku může být vypočtena z průběhu rozložení interpolací ze zjištěných hodnot. I modus může být abstraktní limitní formou odpovídající teoretickému maximum četností. To, co bylo označeno jako mezní hodnota či forma, by bylo možno přesněji označit jako limitní hodnotu znaku na extrémních dimenze, určenou výpočtem nebo analýzou, tentokrát na základě extrapolace.

přechody k okolí množiny tak plynulé, že nelze charakterizovat stejně všechny prvky množiny. S tím pochopitelně souvisí to, že není možno jinak než zcela arbitrálně jednoznačně stanovit, který jev do množiny ještě patří a který již nikoliv. Přesto je však nutné množinu nějak definovat. Je to možné na základě analýzy modálních a limitních forem jevů, které označíme jako *modální typ a limitní typy jevu*.

Příklady jsou snadné: školní třídy jsou charakterizovány určitým stupněm soudržnosti. Vhodné indikátory by umožnily empiricky nalézt třídy s minimální a maximální soudržností, i ty stupně soudržnosti, které se vyskytují nejčastěji. Analýza rozložení podle jednotlivých indikátorů i vzájemných vztahů mezi nimi by vyústila ve formulaci modálního i extrémních typů.

Zde je vhodné připomenout časté úvahy obviňující statistiku z necitlivosti k jemným sociálním diferencím. Statistika je nástroj, soubor technik. Vlastní postup sociologa musí být sociologický. V tom smyslu by se vlastně vůbec nemělo hovořit o statistické výzkumné proceduře v sociologickém výzkumu, ale o technikách, kterých využije sociolog při výzkumu koncipovaném podle jeho představy sociální reality, jež právě umožňuje využití statistiky. Tato představa obsahuje např. předpoklad, že je možno nalézt soubory jednotek, majících jednoznačně diferencovatelné vlastnosti – statistické znaky. Sociolog, který volí určitý model výzkumu podle své představy o povaze zkoumané reality, je zodpovědný za volbu technik i interpretaci výsledků, jež byly s jejich pomocí dosaženy. Pokud si dá sociolog vnutit s technikami i určitý model reality, je to jeho chyba.

Zhruba lze říci, že se Durkheimovo „normální“ kryje s představou modálního typu. Modus jako statistická charakteristika je pomůckou k vyhledání modálního typu za předpokladu, že – podle našeho příkladu – nejčastěji se vyskytující stupeň soudržnosti je zdůvodněn vnitřní logikou, že vyplývá z podstatných rysů sociální existence skupiny, která vznikla a rozvinula se z formálního podnětu jako školní třída.

Podobně lze analyzovat oba limitní typy a modální typ u lidí s nějakým koníčkem. Řada indikátorů by mohla charakterizovat rysy, jaké má nejfanatičtější fanoušek určitého klubu, jaké má „modální“ fanoušek i ten, kdo o klub nemá vůbec zájem. (Empirické rozložení by zde velmi záleželo na stanovení souboru osob, u nichž má smysl vůbec o fanouškovství hovořit.)

Dalším příkladem by mohly být modální a limitní typy osobních kontaktů, kvalifikačních předpokladů, míry socializace, intenzity meziskupinových sympatií a antipatií, konfliktů apod.

Představy modálního a limitních typů je však nutno zevšeobecnit. V životě určité skupiny se vyskytují fáze, které na sebe plynule navazují. Zpravidla nelze určit okamžik zřetelného přechodu (bez období prolínání, vnitřní krystalizace, hromadění malých změn). Přece je však nutné i možné jednotlivé fáze charakterizovat. Existují zde jakási uzlová období, kdy se jednotlivé fáze vyskytují v krystalické podobě, vnitřně logicky konzistentní, s určitou rezistencí proti dalším změnám.

Klasickým příkladem jsou sociálně ekonomické formace. Marx popsal základní rysy kapitalistické společnosti v „čisté“ podobě. Množina kapi-

talistických společností je časově i prostorově neohraničená. Pojem kapitalistické společnosti má tak obrovský poznávací význam, protože vystihl klíčové charakteristiky určitého konzistentního stadia vývoje společnosti. Doba trvání vývojového stadia i četnost jeho výskytu zde může, ale také nemusí, být nástrojem k výběru těch reálných společností a těch období v jejich vývoji, které se nejvíce blíží modálnímu typu, čisté podobě kapitalistické společnosti.

V mnohem všednější rovině leží příklady z vývoje skupin menších než jsou globální společnosti. Lze určit fáze ve vývoji rodiny, průmyslového podniku, dobrovolného sdružení. Velmi zajímavou práci napsal R. Krajča (1973) o fázích v přijímání samočinných počítačů pracovníky podniku.

Další zobecnění zabíhá již poněkud do subtilností. Hovořili jsme již o fanoušcích určitého klubu. Představa, že lze lidi určitého okruhu srovnat podle polohy na jedné dimenzi od nulového stupně fanouškovství po maximální stupeň je značně zjednodušená. Sociální prostor je mnohorozměrný, jednotlivé dimenze jsou spolu funkčně propojeny. Představa jedné dimenze s určitým empirickým rozložením prvků je jen výjimečně ještě únosnou simplifikací. Jednotlivci zaplňují sociální prostor tak multivariálně, že často je téměř neurčitelný nějaký modus ve smyslu maxima četností ve všech relevantních dimenzích. Někdy je možno technikou rozpoznávání obrazců hledat taxony a jejich středy považovat za taková seskupení vlastností, která definují modální typy. Někdy však bude třeba hledat uzlové body podle komplexu variant, podle určitých konzistentních syndromů, mezi nimiž jsou četné přechody, obtížně sledovatelné a popsateľné, u nichž není možno apriorně předpokládat pokles četností. Pak by — jako ostatně u fází vývoje — bylo možno typy určit spíše logickou konzistencí vlastností než pomocí maxima rozložení četností.

Definice typu

Z těchto úvah vyplývá definice:

Je-li možno účelně a smysluplně utvořit z nějakých jevů neohraničenou množinu, pak teoretický model modální formy jevu je modálním typem a model mezních forem limitním typem.

K definici je třeba připojit několik poznámek. Typ je nástrojem pro poznání a pro popis reality. Nemá smysl formovat typové modely všude, kde je to proveditelné. Typů je možno vytvářet neomezený počet vzhledem k mnohotvárnosti reality a hledisek připadajících v úvahu jako východiska jejího poznávání. Pochopitelně vhodnost určitého typu nelze dohodnout, je nutno ji prověřit teoretickou či praktickou činností.

Smysluplnost je triviálním předpokladem: Definice musí mít svou vnitřní logiku, nesmí vycházet jen z náhodně nakupených poznatků. Jen tak může být typ nástrojem objasnění, pochopení jevů v jejich podstatě.

Teorie má při formování typů prvořadou roli. Při modelování jevu je

použito jen jazyka sociologické teorie. Typ musí být opřen nejen o jednotlivé termíny, ale vybudován přímo v rámci marxistické sociologické teorie. Teorie určuje metodu tvorby typu.

Typ je ideální model, tj. myšlenkově vytvořený systém reprodukcující objekt zkoumání zjednodušeným, idealizovaným způsobem (Devjatkova, Štoff 1970: 23). Jinými slovy je typ izomorfní nebo alespoň homeomorfní reprodukování reálného jevu abstraktním systémem. V typu jako teoretickém, ideálním modelu jsou zachovány podstatné části, vztahy a procesy modelovaného jevu.³

Měření se týká jen jediné stránky jevu, jeho kvantitativní typologické reprodukce empirického systému (v jeho modální nebo limitní podobě) jako abstraktního systému ideálního modelu, má-li mít smysl, musí zachytit všechny podstatné stránky jevu, relevantní z určitého hlediska, v jejich komplexnosti. Teoreticky tedy vlastně typologické zobrazení přiřazuje prvkům neohraničené množiny jevů, které je možno chápat jako systémy, jednotlivé prvky množiny ideálních modelů, majících systémový charakter. Na rozdíl od měření nás však nezajímá vyhledávání adekvátního modelu ke každému prvku množiny jevů, ale právě jen k modální formě a k některým formám limitním. Pokud se zkoumají jednotlivé reálné jevy, pak spíše tak, že se studují difference jevu od typu. V tom smyslu jde o operaci, o které píše Max Weber (1969: 28).

Modální formu je třeba chápat v širokém smyslu, tedy nejen jako formu odpovídající maximu rozložení empirických četností, ale i jako formu, která — obrazně řečeno — tvoří racionální jádro předpokládaného rozložení, o níž nelze apriorně tvrdit, že je její výskyt maximální.

Podstatné na uvedených úvahách je spojení typu jako logicky konzistentního syndromu vlastností s myšlenkou množiny jevů ležících neohraničeně v sociálním prostoru. Tuto neohraničenou množinu nelze charakterizovat druhovým pojmem, ale jen modálním typem odpovídajícím „jádro“ množiny, „čisté podobě“ jevu a limitními typy, odpovídajícími klíčovými mezními formám jevu.

Důsledky

Z tohoto pojetí jednoho z aspektů typologické metody plynou některé důsledky.

1. Princip druhového pojmu s přesně stanovitelným obsahem a tedy i rozsahem a princip rodu, který se v aristotelském pojetí abstrakce člení do jednoznačně odlišitelných druhů, jsou hluboko zakořeněny

³ Na stránkách Sociologického časopisu proběhla nedávno diskuse o měření. V článku Jana Řeháka je formulace velmi podobná právě vyslovené: a je proto účelné obě formulace porovnat. Řehák (1971: 646) píše: „Měření ... je proces realizace homeomorfních zobrazení empirického systému s relacemi do jednoznačně určeného abstraktního systému s relacemi.“

v našem myšlení a jsou běžným způsobem nazírání i na sociální jevy. Jsou to principy, které jsou neodmyslitelné od vývoje vědy a které dávají určitost mnohým poznatkům. Stálá důležitost jasného vidění hranic obsahu i rozsahu pojmu je patrna i z pronikání množinového pojetí do moderní matematiky.

Domnívám se, že tyto principy nelze opustit ani v sociologii. Poznávání určité konkrétní společnosti nebo její části by se stalo příliš složitým a ztratilo by svou určitost. Myšlenkové reprodukce sociální reality nelze obecně vytvářet a tlumočit jiným způsobem.

I když je převážně na základě principů hierarchie druhu a rodu a pevného obsahu a rozsahu pojmu vytvářeno poznávání společnosti, musí si být sociolog vědom vysokého stupně redukce v tomto způsobu reprodukce reality a hlavně směru této redukce.

Vnucuje se mi představa map ze školního atlasu. Fyzikální mapy člení bohatě zemský povrch. Jádry horstev jsou hřebeny s vrcholy nejvyšších hor, malé potůčky se vlévají do veletoků. Tedy bohaté odstupňování, diferencovanost. „Politické“ mapy však zobrazují základní společenské zřetely v podobě ploch rovnoměrně vybarvených. Tak vzniká představa, že „československost“ rovnoměrně pokrývá celé území našeho státu. Je ovšem pravda, že celé území je pod československou svrchovaností. Ale podobně, jako mají horstva své vrcholy, má „československost“ svá jádra v Praze, Brně, Ostravě, ve velkých městech, ve velkých závodech a centrech myšlení a vedle toho oblasti téměř nezalidněné, kde je „československost“ přítomna jen velmi slabě. Tento dvourozměrný pohled je možno přirozeně zobecnit v úvahách o mnohorozměrnosti sociálního prostoru.

I když se tedy neobejdeme bez způsobu vidění „politické mapy“ ze školního atlasu, je nutno jasně vidět jeho meze. Kromě toho jsou i *takové společenské jevy, kde již nemůže odborné studium přijmout způsob ohraničených množin, způsob „politické mapy“, aniž by zkreslilo podstatné rysy studované reality.*

Každému myslícímu člověku je zřejmé, že hovoříme-li o dělnících, družstevních rolnících a o inteligenci, nemáme na mysli popis společnosti způsobem „politické mapy“ ze školního atlasu. Není třeba zdůrazňovat vnitřní diferenciaci dělnictva, existenci jádra dělnické třídy, ani existenci přechodů mezi třídami a vrstvami společnosti.

Polský marxista Weselowski to vyslovil takto: „... zdá se užitečné chápat sociální strukturu jednak jako třídní centra vyznačující se úplným a jednoznačným souborem znaků třídní příslušnosti, jednak jako prostor obklopující tato centra a existující mezi nimi, v němž se formují různé vrstvy, pro něž je typický buď neúplný nebo zkřížený soubor třídních znaků...“ (Podle Sedláčka 1969: 111.)

V některých konkrétních sociologických výzkumech využívajících statistických technik se objevuje formulace, že „výsledky jsou reprezentativní pro celou populaci ČSSR“, pro všechny pracovníky podniku apod. Toto hledisko je oprávněné, jak již bylo řečeno, jako určité zjednodušení, které může přinést cenné poznatky, je-li začleněno do mnohostranného pohledu na sociální realitu, do dlouhodobého pozorování opřeného o marxistickou sociologickou teorii. Jestliže takový výzkum zůstane izolovaným poznáním,

jen jakousi momentkou v zúženém zorném úhlu, obsahuje vysoké nebezpečí zkreslení. Společnost je možno adekvátně reflektovat jen s jasným vědomím existence přechodů, plynulého i přerývaného toku transformací jevů v čase i prostoru, který nelze zachytit jinak než pomocí typových pojmů.

2. Pro vlastní konkrétní zkoumání sociálních jevů hromadných vyplývá z předchozích úvah nutnost pečlivě volit statistické soubory a nespokojit se zkoumáním jediného základního souboru nebo vzorku z něho. Jsou-li ve zkoumaném objektu neohrazené množiny jevů — a to lze předpokládat téměř vždy — pak je pro jejich poznání třeba pečlivě vyhledávat podsoubory, někdy i posloupnosti podsouborů, které by umožnily poznání jader a mezních případů, umožnily poznání a odlišení modálních a mezních typů.

Podobné úvahy se vztahují k volbě disjunktních kategorií a k redukci počtu variant znaků. Zvláště dichotomizace může krajně oslabit zřetelnost limitních forem jevu a úplně zastřít modální podobu.

3. V některých úvahách se rozlišují typy empirické (pozorované) a teoretické (konstruované) (Jadov 1972: 187–191). Toto členění je oprávněné, považuje-li polaritu empirický–teoretický jen za dvojici limitních typů s vědomím, že vystihují krajní formy, které se ve své čistotě vlastně reálně nevyskytují. Všechny typy mohou vzniknout jen na základě mnohonásobné dialektické oscilace mezi teoretickými úvahami na základě zobecněných zkušeností minulých a bezprostředními individuálními zkušenostmi. Pochopitelně se podle úrovně abstrakce při jejich tvorbě akcentuje jednou bezprostřední zkušenost, jindy zkušenosti zobecněné a přebudované do teorie.

Teorie i empirie mají své nezastupitelné postavení i při rozhodování o tom, zda určitá formulace typového pojmu je účelná či neúčelná a nadbytečná. Názor, že je možno typy testovat empiricky, je dvojnásobným nepochopením podstaty typu. Typ je pojmem, nikoli výrokem, proto nemůže být ani pravdivý, ani nepravdivý. Empirický test se může týkat nosnosti hypotézy. Bylo by snad možno testovat tvrzení, že se určitý typ reálně vyskytuje. Avšak existence reálného jevu, který plně odpovídá určitému typovému pojmu, ještě nezaručuje účelnost a oprávněnost zavedení typu a naopak z neexistence věrného reálného korelátu k limitnímu typu neplyne jeho neúčelnost.

4. Poslední poznámka se vztahuje k „typologické proceduře“. V roce 1966 vyšla Lamserova kniha *Základy sociologického výzkumu*. Protože to byla první větší česká metodologická publikace, byl její vliv značný. Lamser (1966: 205n) hovoří o typologické metodě jako o jedné z „procedur“ sociologického výzkumu vedle procedury experimentální, historické, monografické a statistické. „Typ je teoretický model obsahující stálé vztahy mezi vybranými znaky.“ Typologická procedura je pak „po všech stránkách kompromisní řešení“ mezi procedurou monografickou a statistickou. „Nejdříve se ... provede záměrný plánovitý výběr několika případů zkoumaného společenského jevu, ty se pozorují a popíší...“

Lamserova definice opomíjí rozdíl mezi druhovým a typovým pojmem. Termín typ pak by byl abundantní, protože i druhový pojem „obsahuje stálé vztahy mezi vybranými znaky“. Typologická metoda pak nemůže spočívat v tom, že se nejdříve vybere několik případů zkoumaného společen-

ského jevu. Výběr reálných reprezentantů typu musí navazovat na dříve vykonanou rozsáhlou teoretickou i empirickou práci, vrcholící formulací typového pojmu, protože jinak by byl typový pojem modelem pro to, co je společné právě jevům seskupeným do jednoho souboru blíže neurčeným způsobem a právě tento výběr by vlastně definoval typ. To, co je hlavním úkolem typologické metody by se tak vlastně stalo předem a jaksi mimochodem a pak by výzkum pokračoval studováním výběru — tedy „statistickou procedurou“.

Marxistická sociologická metodologie má podnětné příklady použití typologie na zkoumání společenských jevů přímo u Marxe a Lenina, kteří dovedli mistrně řešit vztah mezi teoretickou a empirickou stránkou problému i mezi opakovatelností, jak ji předpokládá zákonitost společenských jevů, a individuální jedinečností.

L I T E R A T U R A

- Devjatkovova, R. P. — Štoff, V. A.: *Problemy idealnoj tipologii*. Sborník: Problemy metodologii social'nogo issledovanija, Leningrad 1970.
- Jadov, V. A.: *Sociologičeskoje issledovanije*, Moskva 1972.
- Krajčá, R.: *Ohlas zavádění výpočetní techniky u řídicích a správních pracovníků*. Diplomová práce, Brno (strojopis), 1973.
- Lamser, V.: *Základy sociologického výzkumu*, Praha 1966.
- Rehák, J.: Definice měření ve společenských vědách. *Sociologický časopis* 6/1971, str. 638—648.
- Sedláček, J.: *Pojem inteligence v sociologii*, Praha 1969.
- Weber, M.: *Antologie textů z díla Marxe Webera*, Praha 1969.

Мирослав Грегор

СОДЕРЖАНИЕ И ОБЪЕМ ТИПОВОГО ПОНЯТИЯ

Наука предполагает познаваемость закономерностей и вследствие этого также повторимость явлений. Она изучает категории явлений. Иногда природные и общественные явления встречаются в таком виде, который позволяет определить, если некоторое явление относится или не относится к данной категории явлений. Такие явления образуют замкнутое множество, а идеальная модель, воспроизводящая комплекс свойств, общих для всех важных с известной точки зрения явлений множества, представляет собой видовое понятие.

Однако, в природе и в обществе встречаются массовые явления, изменчивость которых до такой степени высока и которые так плавно переходят в подобные явления, что однозначное ограничение множества не является возможным. Такое неограниченное множество, однако, можно охарактеризовать путем создания идеальной модели искание идеальной модели экстремных форм явлений. Эти модели представляют собой лимитные типы явлений. Наше мышление привыкло работать с видовыми понятиями с точно определяемым содержанием и объемом. Это абстракция и редукция, от которых нельзя полностью отступить, а которые можно применить только с известными ограничениями без опасности искажения. Социологический способ изучения общества должен пользоваться также типологическими методами.

